

Teresa Cabré i Monné
(Universitat Autònoma de Barcelona)

Fenòmens lingüístics dependents de l'estructura prosòdica

Introducció

El desenvolupament de la teoria prosòdica, en el marc de la fonologia generativa, ha partit de l'estudi de processos fonològics que tenen en compte la síl·laba (σ) com una categoria d'anàlisi que domina una estructura segmental. Aquesta estructura jerarquitzada, composta d'obertura (O) i rima (R), és representada a (1). La rima es divideix al seu torn en nucli (n) i coda (c):

(1)

Hi ha certs fenòmens lingüístics que només tenen en compte l'estructura de la rima síl·làbica; podríem dir que són cecs respecte l'estructura de l'obertura. Les rimes síl·làbiques estan organitzades en constituents, anomenats peus (F), i els peus en el que s'anomena mot fonològic (PW). Un mot fonològic ha de contenir com a mínim un peu. La determinació de l'estructura prosòdica d'una llengua es basa en els constituents de nivell més baix, és a dir, en l'estructura de la rima. La teoria prosòdica parteix de la hipòtesi que l'accent és la prominència relativa de les síl·labes dins el peu.

En molts sistemes accentuals, l'estructura interna de la síl·laba és significativa per a determinar la posició de l'accent. Moltes llengües estableixen una distinció binària que té en compte el pes de la síl·laba i divideixen les síl·labes entre pesants (H) i lleugeres (L). El pes síl·làbic es mesura amb una altra categoria, la mora (μ). Les síl·labes lleugeres contenen una mora, mentre que les síl·labes pesants en contenen com a mínim dues. La manifestació del pes moraic es tradueix en síl·labes breus o monomoraïques i síl·labes llargues o bimoraïques, en llengües sense quantitat vocàlica; en llengües sense quantitat vocàlica, com el català, les síl·labes monomoraïques han de ser obertes i les bimoraïques, travades. La teoria prosòdica que estudia els fenòmens depen-

dents del pes moraic s'anomena també teoria moraica (McCarthy / Prince 1990 i 1991).

No totes les llengües són sensibles al pes; és a dir, l'estructura interna de la síl·laba no sempre condiciona l'estructura dels constituents prosòdics. Per a saber si una llengua és sensible o no a la quantitat / al pes sil·làbic, cal veure si les síl·labes pesants atrauen l'element prominent del peu. Dit en altres paraules, cal comprovar que les posicions febles del peu mètric no siguin ramificades, és a dir, no dominin síl·labes pesants.

Les llengües com el llatí clàssic que distingeixen entre vocals llargues i vocals breus, manifesten més clarament que altres aquesta sensibilitat a la quantitat. L'assignació de l'accent de mot en llatí n'és un bon exemple. Sabem que en llatí, llevat de pocs casos excepcionals d'alguns adverbis i imperatius amb accent a l'última síl·laba (com per exemple *adhúc*, *tradúc*, *addúc*, on ha caigut la [e] de l'última síl·laba, etc.), tots els mots tenen accent a la segona síl·laba si és pesant o a la tercera si la segona és lleugera. D'aquest sistema es dedueix que la darrera síl·laba, que és normalment àtona, no compta i es considera extramètrica, justament per tal d'assegurar aquesta atonicitat.

L'assignació d'accent lèxic

L'accent català es considera hereu del llatí. Tenint en compte que la majoria de mots de tradició popular han evolucionat a partir de la forma obliqua llatina amb pèrdua de la desinència, s'explica així *grosso modo* el sistema accentual català: les paraules esdrúixoles són en la majoria dels casos cultismes o semicultismes i, en aquest cas, la penúltima síl·laba és sempre lliure.

vétrebra, càtedra, àrbitre, cèlebre, èczema, fórmula, Júpiter, etc.

Així, doncs, en català un mot és agut quan la darrera síl·laba és pesant i és pla quan la darrera síl·laba és lleugera. Des d'aquesta perspectiva, cal tenir en compte que les consonants subjacents finals contribueixen al pes moraic exactament igual que les realitzades fonèticament; en canvi, aquelles que apareixen en aquesta posició en els mots plans s'han de considerar extramètriques. Paraules com:

camí, ganivet, bastó, senglar, tambor, relleu, espai, embolic, etc.

són agudes perquè l'última síl·laba conté dues mores, mentre que paraules com:

casa, amo, oncle, escombra, llebre, taula, poeta, esmena, etc.

són planes perquè, independentment del pes sil·làbic de la penúltima síl·laba, l'última conté una sola mora.

No obstant això, en català hi ha un nombre considerable de mots plans, com: hàbit, cònsol, ràfec, àgil, etc., amb una consonant a la coda de la síl·laba final —nombre petit en comparació amb els acabats en vocal—. Es considera que aquesta consonant és extramètrica i no es té en compte en el pes moraic de la síl·laba.

Així mateix, l'assignació d'accent en mots com *café*, *sofà*, *consumé*, *Salomé*, etc., és marcada, idiosincràtica, ja que la darrera síl·laba és lleugera. Aquest fet explica que no puguem formar derivats de manera predictable, sinó *ad hoc*:

café → *cafeet, *cafet, *cafeo, *cafó, «cafetó»
 sofà → *sofaet, *sofet, *sofaó, *sofó, *sofetó

Tot i que el mecanisme d'assignació de l'accent lèxic és una mica més complicat —ja que s'han d'explicar totes les formes del vocabulari lèxic—, el sistema explica d'una manera general la posició de l'accent de mot en català. Malgrat això, es podria pensar que la manifestació de sensibilitat al pes moraic posada en evidència pel sistema d'assignació de l'accent lèxic no és prou convincent en la mesura que, en la majoria dels casos, la localització de l'accent no canvia la posició que tenia en llatí.

Pompeu Fabra havia de conèixer forçosament aquest requeriment sil·làbic, ja que essencialment les normes ortogràfiques d'accentuació en són subsidiàries, és a dir, s'accentuen gràficament els casos marcats. Cal tenir present, però, que la regla d'accentuació gràfica només té en compte la forma escrita i, per tant, si hom decideix de no grafiar les *n* finals subjacents, però sí les *r*, això té repercussions directes sobre la presència i absència del diacrític que es col·loca sobre la síl·laba accentuada.

Efectivament, hom accentua gràficament tots els mots aguts acabats en vocal perquè, llevat dels casos amb *n* subjacent, corresponen a un accent marcat. També se senyalen gràficament tots els mots plans acabats en consonant o semivocal, perquè aquests són també casos marcats. L'accent

gràfic en tots els esdrúixols indica també que aquest és un cas inhabitual en català.

Constituents prosòdics

Hem dit més amunt que les síl·labes s'agrupen en peus. Com que hi ha llengües sensibles al pes sil·làbic i llengües insensibles al pes, hem de deduir que, des d'un punt de vista teòric, no tots els peus imposen condicions sobre l'estructura moraica dels seus constituents. En aquest sentit, és acceptat que existeixen universalment tres tipus de peus: el troqueu sil·làbic, amb l'element prominent a l'esquerra, que no té en compte l'estructura moraica dels seus constituents; el troqueu quantitatiu o moraic, amb l'element prominent a l'esquerra, que és bimoraic, i el iambe, amb l'element prominent a la dreta, que imposa una sola mora en la posició feble. La representació canònica dels tres peus mètrics és a (2):

(2) Troqueu sil·làbic	Troqueu moraic	Iambe
F / \ σ σ	F F / \ σ σ σ / \ μ μ μ μ	F / \ σ σ μ

Tenint en compte aquesta configuració de peus, podem deduir que el patró que serveix de base per a l'assignació de l'accent lèxic català és el *troqueu moraic*, constituït per dues mores, que es pot traduir en una síl·laba pesant bimoraica o en dues de lleugeres monomoraïques.

L'estructura de constituents que resulta del procés d'assignació d'accent té unes conseqüències prosòdiques que afecten altres fenòmens, entre els quals hi ha el procés de formació de mots truncats. Tot i que aquest procés s'ha anat substituint pel sistema castellà, fins a deixar-lo en una situació que podríem qualificar de «passiva» per a la majoria de catalanoparlants, les formes hipocorístiques truncades que avui dia encara són vives no es poden considerar de cap manera formes idiosincràtiques, sinó que mostren una regularitat que només es pot deduir d'un procés morfològic de la llengua, és a dir, que estan sotmeses a una regularitat gramatical.

Tenim un bon nombre d'hipocorístics truncats «a la catalana», la majoria dels quals són noms propis. El truncament és un procés morfològic que es fixa en la síl·laba accentuada i separa una seqüència de la base que inclou l'accent a partir del límit dret del mot. El fet que el català no desplaci l'accent a una altra posició, com ho fa el castellà,¹ és segurament degut al sistema vocàlic àton que és més reduït i diferent del tònic —sobretot en català oriental—, la qual cosa fa molt difícil la recuperació de la vocal subjacent.

Dels exemples que veurem tot seguit a (3), (4), (5) i (6), podem deduir que els mots truncats són màximament bisil·làbics i mínimament bimoraics.

- (3) Agustina → Tina
 Genoveva → Veva
 Magdalena → Lena
 Enriqueta → Queta
 Cecília → Cila
 Gaetano → Tano
 Ignasi → Nasi, Nani
 Teodora → Dora
 Camila → Mila
 Florentina → Tina
 Margarita → Mita, Ita
 Rossita → Sita
 Anna Maria → Ia
 Gertrudis → Tuies
 Anita → Nita
 Caterina → Nina
 Eulàlia → Laia
 Carolina → Lina
 Celestino → Tino
 Jeroni → Noni
 Josefina → Fina
 Misericòrdia → Coia, Cori
 Claudina → Dina
 Gregori → Gori
 Josepa → Pepa
 Bonaventura → Tura
 Elionora → Nora
 Victòria → Toia
 hermano → mano
 petita → tita
 sabates → tates

¹ Vegeu Prieto 1992.

caramelo → melo
 germaneta → teta
 senyoreta → seta

- (4) Remei → Mei
 Montserrat → Rat
 Estanislau → Lau
 Segimon → Mon
 Elisabet → Bet
 Nadal → Dal
 Jaumet → Met
 Josep → Pep
 Isabel → Bel
 Anton → Ton
 Miquel → Quel
 Joaquim → Quim
 Meritxell → Txell
 Ambròs → Bros
- (5) Armando → Mando
 Fernando → Nando
 Domingo → Mingo
 Jacinto → Cinto
 Raimunda → Munda
 Eduardo → Dardo
 Cristòfol → Tòfol
 Clotilde → Tilde
 Francisco → Cisco, Quico
 Leopold → Poldo
 Vicenta → Centa
 Rossendo → Sendo
 Elisenda → Zenda
 Gimnàstic → Nàstic
- (6) Bartomeu → Tomeu
 Salvador → Vador
 Baltasar → Tasar
 Narciset → Ciset
 Montserrat → Serrat
 Sebastià → Tià
 Concepció → Ció
 Gabriel → Biel

Com es pot observar en els exemples del grup (3), que són els més nombrosos, responen exactament a l'estructura canònica del troqueu bimo-

raic: tots tenen dues síl·labes obertes, que corresponen a dues mores. Exactament el mateix es pot dir del grup (4), els exemples del qual contenen una síl·laba travada, una síl·laba pesant o bimoraica. En qualsevol cas, les configuracions dels quatre grups de truncats sempre compleixen els requeriments prosòdics que hem establert: tots tenen un mínim de dues mores i un màxim de dues síl·labes.

No deixa de ser sorprenent, però, que un mateix procés morfològic, com mantenim nosaltres,² condueixi a dues estructures completament simètriques i, per tant, oposades, com és el cas dels grups (5) i (6). El primer té una estructura superficial trocaica amb la penúltima síl·laba pesant, mentre que el segon té una estructura superficial iàmbica amb la darrera síl·laba pesant. Ho podem comprovar en la representació estructural de (7):

- (7)
... 'H L	... L 'H
Clo[tilde]	Bar[tomeu]

Com que en tots els exemples anteriors l'assignació de l'accent s'ha fet segons el sistema establert, l'oposició entre el grup (5) i el grup (6) és perfectament explicable des del punt de vista accentual, ja que el procés de truncament és posterior al procés d'assignació d'accent perquè es fixa en la síl·laba accentuada.

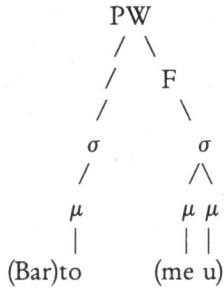
El que sí que sorprèn d'aquest procés és el resultat desigual entre el grup (4) i el grup (6), ja que en ambdós casos partim de mots base aguts. Els mots truncats del primer grup són sempre monosíl·labs que coincideixen amb la síl·laba accentuada de la base, mentre que els del segon prenen, a més, una síl·laba lleugera adicional. A més, els monosíl·labs de (4) són generalment els únics hipocorístics truncats possibles. Si intentem formar truncats bisíl·làbics, resulten formes completament aberrants: **Aquim*, **Nislau*.

L'explicació d'aquest comportament només es pot deduir de l'estructura prosòdica dels mots base, que s'organitza en troqueus bimoraics. A més del constituent format per a l'assignació de l'accent a partir del límit dret del mot, el patró prosòdic forma constituents bimoraics agrupant dues síl·labes lleugeres. Com que aquest patró té en compte el pes moraic dels seus elements, les síl·labes pesants de la base atrauen el peu i formen un constituent prosòdic. D'aquesta manera, és possible que quedi atrapada una síl·laba lleugera. Quan això es produeix, aquesta síl·laba queda lliure i està en condi-

² Vegeu més detalladament el mecanisme del procés de truncament a Cabré 1994.

cions d'adjuntar-se al peu bimoraic monosil·làbic i formar un mot prosòdic bisil·làbic d'aparença iàmbrica.

(8)

A la columna a) de (8) podem veure com els constituents prosòdics no deixen lliure cap síl·laba i, com que no es pot partir un constituent prosòdic, el mot truncat que en resulta és estrictament la síl·laba tònica de base. En els exemples de la columna b), la base ha estat escandida en troqueus moraic i ha quedat atrapada una síl·laba lleugera sense constituent. Aquesta síl·laba s'adjunta a la síl·laba tònica i forma el mot truncat.

(8a) ... (FLL) (F̄H)

Segimon → *Gimon
 Elisabet → *Zabet
 Frederic → *Deric
 Joaquim → *Aquim
 Isabel → *Zabel

(8b) ... (F̄H) L (F̄H)

Bartomeu → Tomeu
 Montserrat → Serrat
 Salvador → Vador
 Sebastià → Tià
 Concepció → Ció

La impossibilitat en alguns casos de b), de tenir el monosíl·lab sol com una forma truncada real —Sebastià → *A, Concepció → *O— no prové de requeriments moraic, sinó d'una condició sobre la posició de l'obertura dels monosíl·labs derivats: l'obertura d'un monosíl·lab truncat no pot ser buida.

Aquesta condició és prioritària en el rànquing de condicions sobre la forma òptima dels mots truncats, és a dir, domina la condició que escandeix la base en constituents prosòdics. En cas de conflicte (Gabriel, *El, Biel), la violació de la condició de constituència bimoraica és només permesa per tal d'evitar la violació de la condició sobre l'obertura sil·làbica, que és dominant.

Aquesta anàlisi explica perfectament el comportament divergent dels mots truncats del grup (4) i (6) i explica també per què són agramaticals els truncats bisil·làbics de la columna a), mentre que els truncats de la columna b) mostren una estructura perfectament predictable. Així mateix, l'estructura de constituents trocaics demostra que el català és sensible al pes sil·làbic, si més no en el nivell prosòdic. D'altra banda, el procés de truncament català aporta una evidència empírica que dona suport a la proposta d'assignació d'accent lèxic sobre la base del troqueu moraic.

Bibliografia

- Cabré i Monné, Teresa (1993): «Estructura gramatical i lexicó: el mot mínim català», Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).
- Cabré i Monné, Teresa (1994): «Minimality in the Catalan Truncation Process», dins: *Catalan Working Papers in Linguistics* 4/2, pàgs. 1-21.
- Hayes, Bruce (1991): *Metrical Theory: Lecture Notes from LSA Summer Institute*, Santa Cruz: University of California.
- Itô, Junko (1990): «Prosodic Minimality in Japanese», dins: *Chicago Linguistic Society* 26/2, pàgs. 213-239.
- Kenstowicz, Michael (1993): «Evidence for Metrical Constituency», dins: Kenneth Hale / Samuel Jay Keyser (eds.): *The View from Building 20: Essays in Linguistic in Honor of Sylvain Bromberger*, Cambridge (Mass.): Massachusetts Institute of Technology, pàgs. 257-273.
- Kenstowicz, Michael (1994): *Phonology in Generative Grammar*, Cambridge: Blackwell.
- McCarthy, John / Prince, Alan (1990): «Foot and Word in Prosodic Morphology: the Arabic Broken Plurals», dins: *Natural Language and Linguistic Theory* 8, pàgs. 209-283.
- McCarthy, John / Prince, Alan (1991): *Prosodic Morphology: Lecture Notes from LSA Summer Institute*, Santa Cruz: University of California.
- Mester, Armin (1993): «The Quantitative Trochee in Latin», dins: *Natural Language and Linguistic Theory* 2, pàgs. 1-61.

- Moll, Francesc de Borja (1952): *Gramàtica històrica catalana*, València: Universitat de València, 1991.
- Prieto, Pilar (1992): «Truncation Process in Spanish», dins: *Studies in the Linguistic Sciences* 22/1, pàgs. 143-158.
- Prince, Alan / Smolensky, Paul (1993): «Optimality Theory», tiposcrit, Rutgers University.
- Wheeler, Max W. (1988): «Catalan», dins: Martin Harris / Wigil Vincent (eds.): *The Romance Languages*, London: Routledge, pàgs. 170-208.